

HALÁSZ LÁSZLÓ

Kényelmetlen tünődések

2.

Ítéld, hogy ítéltesse!

Ahol bíró van, igazságtalanság is van. De mi ez ahhoz képest, ha nem lenne bíró?

Az ember tudja, hogy a világ igazságtalan. Mégis, amikor nyilvánvaló igazságtalanság éri, egy világ omlik össze benne.

A megfontoltság csak a megfontolatlanul hozott rossz döntésektől kímél meg.

Természetes, hogy az ember nyalogatja sebeit, de abszurd kívánság, hogy mások is ezeket nyalogassák.

Az emberi kapcsolatok alakulása legalább két félen múlik. Soha ne feledd: az egyik mindig te vagy!

A független gondolkodás mentes bármiféle taktikai megfontolástól. A megélhetés elemi és a karrier eszmeien kifinomult gondjai egyaránt kizárják.

A becsvágy nemcsak a tehetségteleneket csábítja becstelenségre.

„Nyilvánvaló volt, hogy az ellenzékiek közül is nemegyszer kötöttek apróbb-nagyobb kompromisszumokat, például utazások vagy más kedvezmények érdekében. Nem láttam okát, hogy a magam kompromisszumát erkölcselenebbnek tartsam. Alkati vonásaim, diplomatikus hajlamom és stílusom nyilván befolyásolták nézeteimet. Jó arcot tudtam vágni jelentéktelen hatalmasságok ostobaságaihoz, nem juttattam arcomra, kiírva ellenérzéseimet, és ezért jobban el is tudtak fogadni, nagyobb játékteret biztosítva ezzel számomra.”

Berend T. Iván önfelmentő memoárjából (elvégre, mi másra való egy memoár?) idéztem. Csinos gondolat: mivel olykor az ellenzéki is kényszerült kompromisszumra, egyre megy, hogy valaki elvei miatt elveszíti állását, vagy megágyaz karrierjének. Tanulságos viszont, amit saját kompromisszumra kész alkati vonásairól mond. A tehetség optimális érvényesítése, adott politikai klímában erős gyomrot és zsigereket is feltételez. A világnézet, a szemléletmód és a morál innen nézve jórészt biokémia.

„Az erkölcs mindenestre nem a statisztika egyik ága; az atrocitás attól még atrocitás marad, hogy ezrek ünneplik vagy gyakorolják.” Borges tételéhez parafrázisként: az értelem sem a statisztika egyik ága. Az inkorrekttség és az eszelősség attól még – 20. századi iszonyatos példák sora tanúsítja – inkorrekttség és eszelősség marad, hogy rengeteg ember választja.

Abban a pillanatban, amikor ugyanazokhoz az alávaló eszközökhöz nyúlsz, amelyeket ő korábban is használt, győzelem helyett elvesztetted önmagadat.

Mértéktelen ego, mérsékelt tehetség. Hibátlanul felismeri a kvalitást és rosszul látja a mennyiséget. Mindig kitünteti a nála értékesebbeket.

Tehetsége példaértékű. A rossz példáié.

Fiatalabb korban a tehetséges ember élnélhetlensége belőlem is inkább le-sajnálást, mint együttérzést váltott ki. Pedig az ő élnélhetlensége, még ha nem is szükségképpen elvhűség, feltétlenül kizárja a becstelenséget. Mekkora érték ez a mindenkorai hatalom züllött haszonélvezőivel szemben.

Kíváncsi vagyok, hogy mennyire szűkülne a pártokat övező értelmiségi holdudvar, ha függetlenségüket hangoztató tagjaiból a bennfentesség szükségletét és a fontosság tudatát valamiképp kioperálhatnám.

Fontosságának, amelyet – magát is megtévesztve – egyben méltóságnak érzett, mindig tudatában volt. Okkal számított rá, hogy még a temetésén is milyen sokan lesznek. A résztvevők mindegyike ugyancsak fontosnak érzi magát, hogy közreműködője lehet egy ilyen jelentős eseménynek.

Független értelmiséginek nevezi magát, és van is oka rá, mert nem egyetlen párttól függ.

Megesik, hogy két dolog között nem azért nem tudok választani, mert mind a kettő olyan vonzó.

Függetlensége abszolút: az ellenoldal érveitől mindig teljesen függetleníti magát. Függetlenségére mindig sokat adott: soha nem volt neki.

Tisztában volt vele, hogy függetlensége milyen komoly érték. El is adta.

Gondosan ügyelt függetlenségére. Véleményét soha nem árulta el.

Nem ír, nem olvas, nem beszél. Ő az eszményi független gondolkodó.

Kevés dolog érdekelte, az se nagyon. Nem hagyta magát befolyásolni.

A szabadságszeretetet összetéveszti a dacolással, az életrevalóságot a megalkuvással, azt pedig a lefekvéssel.

Tiszta lelkiismeretük csak a lelkiismeretleneknek van.

Ha a lelkifurdalást szó szerint venném, csak a lyukak tartanák össze az embert.

Hogy lelkiismerete furdalja, rendben van. De miért tesz meg mindent, hogy oka legyen rá?

Lelkifurdalás nélkül üres volna az életem.

Meghallotta lelkiismerete hangját, de nem értette.

Ha lelkünket naponta éppen úgy tudnánk mosni, mint testünket, embertelenségünk hatalmasra duzzadna. Nem volna erkölcs és művészet.

Egy rendszerben, amelyet a rendellenességek jellemeznek, a rend rendkívüli. Az emberek ilyenkor nem találják a helyüket.

A nacionalizmusnak három fajtája írható le: az egészségtelen, az egészséges és még egészségesebb. Egészségtelen az a nacionalizmus, amely elnyomja a miénket. Egészséges, amikor a miénk gyengíti riválisainkét. Még egészségesebb, amikor vitán felül erősebb náluk.

„Aligha kell mondanunk, hogy ezen (ti. az összetartozás elvén) nem a vulgárisan vett nemzeti érzést értjük: azaz az idegenekkel szembeni ostoba ellenérzést, az emberiség általános jóléte iránti közönyt vagy csupán országunk vélt érdekeinek méltánytalan előnyben részesítését, illetve azt, hogy csupán nemzeti elfogultságnál fogva ragaszkodunk rossz tulajdonságainkhoz, vagy vetjük el mindazt, amit más országok jónak találtak. Az összetartozás elvét értjük rajta, nem az ellenségeskedését, az egységét, nem pedig az elkülönülését. Azt értjük rajta, hogy azonos kormányzat alatt, az egyazon természetes vagy történelmi határok között élők közösen érzik érdekeiket. Azt, hogy a közösség egyik fele nem tartja a másikat idegennek – tagjai egy népnek hiszik magukat, kötődésüket megbecsülik, közösen tartják sorsukat, ha valamelyik honfitársukat baj éri, úgy érzik, az velük történt meg,

és nem akarnak önző módon, kötődésük elszakításával kibújni a közös terhek viselése alól. (...) a nacionalizmus távol áll a nemzeti hűségtől, nem más, mint területi köntösbe öltöztetett vallási hűség.”

Ó, boldog Anglia! A 19. század, amikor Mill írta a fentieket (de még a 21. elején is, amikor Scruton megismételte – írek, wallesiek és skótok ellenére), összehasonlíthatatlan a 19. századi Magyarországgal, miként az azelőttivel, nem szólva a Trianon utánival. Angolkodik, angolság-teljesítmény, angolság-tudat, angolság-érzés: értelmetlen angolra fordítani. Bezzeg. Az önálló államiság sok évszázados fenyegetettsége/elvesztése; a tatárjárás meg a török uralom demográfiai következményei; a magyaroknál együttesen nagyobb számú, nyelvileg is idegen nemzeti-ség ittléte; hogyan különülhetett volna el a nemzeti összetartozás érzése és a területi vallásosság az elsöprő többségben? Alkalom adtán még komország mivoltunk is teljesítmény.

Hazám a szabadságharcosok országa. De ha az, akkor – még gyakrabban – a meghunyászkodók országa is. Meg az elvteleneké. Meg a leleményeseké. Meg a nyomorultaké. Meg a sebzett lelkeké. Meg az előítéletekkel telteké.

Némely cirkuszi mutatvány sokaknak (úgymond értelmiségieknek is) kielégíti az igényét, mert ettől végre „felemelhetik a fejüket”. Tegyük, ha csak így tudják megtenni, bár évtizedeken át nem tapasztaltam jelét, hogy fejtartásuk miatt különösebben búsultak volna.

Se büszkeség, se szégyen; egyszerűen csak vállalni a hovatartozást. *Vállalni* pedig annyi, mint terhet viselni, ami erőt követel, miközben növeli azt.

Egy ügy nemességénél csak megvalósíthatatlansága nagyobb.

A történelmi időköt élő ember nagy dilemma előtt áll. Annak örüljön, hogy megérhette vagy annak, hogy túlélte őket?

Mindnyájan holokauszt-túlélők vagyunk. Amíg csak a zsidók érzik így, nincsen remény.

Kétségtelen, a civilizáció tette a vadembert emberré, és ahogy elnézem, az embert embertelenebbé, mint amilyen a vadember valaha volt.

A tömegbenlét egyre többeknek kedvére való. Hogyan is érezhetnék a fenyegetést, hogy elveszítik egyéniségük kontúrjait a tömeg olvasztókemencéjében?

A divat mindig befolyásolja az ízlést, de az ízlés gyakran nincs hatással a divatra. Két kár egyszerre.

Kötélidegzet = érzéketlenség. Az eszményi ember totálisan érzéketlen másokkal szemben, viszont gátlás nélkül követi saját vágyait.

Az emberek hol azzal mentegetik magukat, hogy olyanok, mint a legtöbb ember, hol azzal, hogy nem olyanok.

Az emberek eredendő gyengesége, hogy csak egy dologban bizonyosak: pillanatnyilag mi nekik a jó. Emiatt képtelenek számot vetni, hogy ez romlásukat okozza. A pártok társtettesek.

Hihetetlen, hogy az emberek mi mindent (el)hisznek, és mégsem megy a fejükbe, hogy a széles választékból más emberek mást hisznek (el).

Aki elveszti képességét a csalódásra, elveszti a jelent és a jövőt. Márpedig enélkül múlt sem létezik. Aki viszont csalódásait gondosan a feletjére bízva, állandóan csalódni fog, habár mindig először.

Az embernek úgy kell élnie, mintha kizárólag ő lenne saját sorsának a kovácsa, jóllehet tudnia kell, hogy mennyire nincs így.

– Csak arra kérlek, mondd meg őszintén, mire gondolsz. Vagyis: eszedbe ne jusson megmondani.

A politikus, ha egyáltalán tud őszinte lenni, rettenetesen le kell nézze azokat, akik képesek voltak őt megválasztani.

Amennyiben a politikust a köz ügyéért érzett felelősség vitte a pályára, kellő adag felelőtlenség sok bajtól megkímélt volna bennünket.

A hazai politikai közép helyzete hovatovább olyan, mint egy ponté: nincs kiterjedése.

A nagy politikai változás nyomán első kiábrándulásom a változásokhoz fűzőtt ábrándjaim elvesztését jelentette. A még súlyosabb második a megmaradt reményeim felszámolását. Meghatározóan nem a demokratikus intézmények fogyatékosága, hanem a megválasztottak választóikra hiteles fényt vető tulajdonságai miatt.

Ha az a pesszimista, aki mindig a legrosszabbra számít, az optimista következetlen pesszimista.

A halhatatlanság iszonyatos titka: Herosztratosz elpusztította Artemisz lenyűgöző méretű efezosi templomát. A pusztítót nemcsak kivégezték, halálbüntetés terhe mellett megtiltották azt is, hogy nevét bárki emlegesse. Egy római történetíró azonban feljegyezte az eseményt és Herosztratosz mindmáig elérte célját. Az ő neve ismert, az alkotóké nem. Mégis kapitális tévedés Ecoé, amikor Herosztratosz örökösének nevezi az ismeretlent, aki azzal keres feltűnést, hogy a tévében elmeséli, miként szarvazta fel felesége. A hozzá egyébként méltó néző legfeljebb kineveti őt, nevét pedig addig jegyzi meg, míg nem követi egy még gátlástalanabb és bárgyúbb exhibicionista.

Herosztratosz tette nem nélkülözte a kivételességet. A templomot, az antik világ hét csodájának egyikét, amelyet 120 év alatt építettek fel, egyetlen éjszaka alatt égette porrá. A közönséges gyűjtogatókkal ellentétben eszébe sem jutott elmene-külni. Ilyen elszánt pusztítás éppúgy feljegyzésre érdemes, mint a földrengések okozta elementáris erő. Minden extremitás, ami képes tartós szembeszökő nyomot hagyni vagy éppen eltüntetni, a nagyság benyomását kelti. Ráadásul, a tűz őseré-jét gerjesztette fel, ami akár egész világunkat is elnyelheti. Tette következményei felülmúlják azt, amire egy templomtervező képes lehet. A visszavonhatatlan végzetet szólaltatta meg.

A Lucifer-batás. Ha Madách olvashatta volna, meghökkent volna, hogy nem írótól való a cím. Az amerikai Zimbardo, bár kutatási területe nem a reklámpszichológia, nagyon tudja, hogyan kell felhívni a figyelmet: vaskos könyvben is eladni immár jó négy évtizede elhíresült börtönkísérletét. Férfi egyetemisták tisztes napidíjért jelentkeztek a börtönélet lélektanával foglalkozó kísérletre. Gondos szűrés után csak a lelkiileg legkiegyensúlyozottabbak vehettek részt. Feladatuk fele-fele arányban (sorsolás alapján) a börtönőr vagy a rab szerepének felvétele volt, a Stanford Egyetem Pszichológiai Intézetének otthont adó épület kísérleti börtönében. A kísérletet

néhány nap után félbe kellett szakítani, mivel a rabok állapota elviselhetetlenné vált, a börtönőrök nagy élvezettel játszott szerepe következtében.

Csakhogya helyzet hatalmának erejét már néhány évvel előbb, szó szerint megrázóan igazolta a kitűnő énközeli kolléga, Milgram. Az ő kísérletében szintúgy teljesen normális férfiaknak a tanár szerepében a Yale Egyetem egyik laboratóriumában fokozatosan növekvő áramütéssel kellett büntetni a szópárok megjegyzésében hibázó tanulót. Válaszait és az áramütés nyomán felkiáltásait, egyre fokozódó tiltakozásait, kétségbeesett könyörgését jól hallotta a fehér köpenyes kísérletvezető társaságában a mindenkorai kísérleti személy. (Valójában a „tanuló” a kísérletvezető szövetségese volt, terv szerint hibázott és a vezeték meg volt szakítva, de a tényleges kísérleti személyek e lehetőséggel nem számoltak, ahogy az utólagos kikérdezésből kitűnt.)

A tanuláslélektaninak indult kísérlet emberölési kísérletként ért véget, mivel hibázó társára a résztvevők kétharmada az iszonyatos erejű, 450 voltos áramütést is rámérte. Annak idején (öt évtizede) a kísérlet tervezője, és nemcsak ő, rettenetesen megdöbbent. Hiszen éppen annak a feltevésnek ellenőrzése volt a cél, hogy az emberek *ellenállnak* az effajta nyomásnak. Pszichológia szakos egyetemisták közül szinte mindenki úgy vélte, hogy amikor a „tanuló” kéri a kísérlet abbahagyását, a „tanár” nem folytatja. Pszichiáterek megígérték, hogy nagyjából egy százalék jut el a 450 volt használatáig. Ezzel szemben csak egyharmadnyi kisebbségük volt az, akiknek erősödő kétségeit a tudomány presztízsével felruházott és felelősségvállalását hangoztató kísérletvezető nem tudta eloszlatni.

Ha Zimbardo mindössze amellet érvelne, hogy nemcsak a pillanatnyi helyzetnek pokoli a hatalma, hanem a rendszernek: a szűkebb-konkrétabb helyzetet meghatározó tágabb helyzetnek is, elméletileg semmi újat nem mondana. Börtönkísérlete természetesen így is újabb nagy erejű adalék: kórosnak látszó iszonyatos megnyilatkozásokhoz egyáltalán nem szükségeltetik patológus diszpozíció. Persze, ha netán az is van, nem jön rosszul. Ám ennyi Zimbardo igényeihez mérve kevés. Ezért olyat akar mondani, ami nagyot szól.

„Hogyan és miért válnak jó emberek gonosszá?” – így a könyv mellbevágó alcíme, némi rousseau-i felütéssel. „Noha könyvemben főképp azt tárgyalom, hogy hétköznapi emberek milyen könnyen válhatnak gonosz cselekmények elkövetőivé vagy mások szenvedésének közönyös, tétlen szemlélőjévé, a legfontosabb üzenetem pozitív” – vagyon írva az előszó első oldalán. Gyanítom, hogy Zimbardo legszívesebben azt vallaná, az ember tabula rasa, de ismeretei nem engedik meg neki. Helyette azt állítja, hogy az arendti „gonosz banalitása” kizárólag a gonosz rendszer eredője, mert az emberek „általában és többnyire” jók. A gonoszért ugyan némiképp felelősek az egyébként „jó emberek és angyalok” is, de felelőségük eltörpül azoké mögött, akik ilyen ördögi körülmények közé helyezték őket. Innen az utópikussá kifordított arendti tétel a „hősiesség banalitásáról”.

Túl azon, hogy mesterkélt hangzik, mindössze arra nem válaszol Zimbardo, miképp lehetséges, hogy az emberi történelem semmi jelét nem mutatja e banalitásnak? Hogyan lehetséges, hogy a gonosz *mindig* oly könnyen, a vele szembeálló pedig oly nehezen bukkan fel? Az egyéni diszpozíciókon felülkerekedő szituációk szerepének teljes félreértése, ha azt hisszük, hogy a szituációk nem a disz-

pozíciókon keresztül hatnak; ha nem tartjuk az egyénre – netán egyének csoportjaira jellemzőnek, hogy milyen helyzeteket választanak, milyen helyzetekbe mennek vagy nem mennek bele. Még világosabban: a helyzetek (legyenek rendszerek) nem diszpozíció-függetlenek; emberek hozzák őket létre, az ő genetikai és kulturális diszpozícióikkal, még ha többnyire nem pontosan megtervezett módon, akkor is, és a legtöbb esetben az a mentségük sincs, hogy olyan kóros diszpozíciók nyomása alatt cselekedtek, amelyek kontrollmechanizmusait kiiktatták. Tetszik, nem tetszik, a legkülönbözőbb korok és legkülönbözőbb kultúrák összehasonlító vizsgálata olyan invarianciákat mutat fel, amelyek diszpozicionális hátterét alkotják mindannak a negatívumnak, amelyekre az emberek hajlamosak, felülke-rekedni rajtuk csak könnyörtelen számbavételükkel, akkor is nehezen és korlátozott mértékben lehetséges. Ez az ember tragédiája.

Amikor híre ment a békés, csendes, felettébb jómódú Norvégiában a kormány-épület elleni pokolgépes merényletnek, nyomban mindenki iszlám terroristák akciójára gondolt. Az utóbbi két évtized statisztikai mintavétele alapján okkal. Ha itt véget ér a történet és kiderül, hogy ezúttal kivételesen egy ízig-vérig keresztény fundamentalista norvég ember egy szál magában a kitervelő és lebonyolító, megdöbbenni akkor is volna miért. De hogy ugyanaz az ember a robbantás után egy táborba siet, ahol kézfegyverével fegyvertelen és nagyon nem keresztény fundamentalista, de hozzá hasonlóan ízig-vérig norvég fiatalokra több mint egy órán át vadászik, halálos (ideillő a szó) nyugalommal egyenként löve le őket, és félszáz halotton túl sem áll meg, csak azért hihető, mert megtörtént. Akkor is elképesztő volna, ha egy örült tette volna.

Két törvényszéki elmeszakértő közül az egyik valóban elmebetegnek találta. Pontosabban, úgy ítélte meg, hogy tette elkövetésekor paranoid skizofrén állapotban volt. Breivik felháborodottan utasította vissza e véleményt; ha a bíróság elfogadja, elme klinikai fogság vár rá, ami – úgymond – egy politikai aktivista számára rosszabb, mint a halál. Kitartott amellett, hogy mindvégig ép elmével járt el, tette szörnyű, de indokolt, sőt elkerülhetetlen volt. A másik törvényszéki szakértő ebben ugyan nem, de abban igazat adott neki, hogy tette elkövetésekor, akárcsak utóbb, Breivik elmeállapota – ami beszámíthatóságát illeti – egészségesnek tekinthető. A bíróság is erre az álláspontra helyezkedett.

Magam mindvégig úgy tartottam, hogy – sajnos – Breivik abszolút ura gondolatainak, érzéseinek és tetteinek. Pedig bizonyos vagyok, hogy mindkét pszichiáter kitűnően felkészült szakember és egyaránt gondosan járt el. Az ellentmondó diagnózis oka amilyen egyszerű, olyan bonyolult. Amit Breivik tett, egyáltalán, ahogy eljutott a tettig és ahogy utána viselkedett, alig fogható fel. Csakhogy se szeri, se száma azoknak az embereknek, akik torzan-hiányosan észlelik a valóságot és torzképük befolyásolja tetteiket. Ez azonban nem pszichiátriai probléma. Ép elméjük a szónak abban az értelmében, hogy mondjuk a tartósan hallucinálókkal szemben nem szűnt meg a belátásuk-önkontrolljuk. Felettébb nehéz elfogadni, hogy Breivik mindössze fokozatilag különbözik tőlük. Bármennyire „nem normális”, mégsem elmebeteg. Akciója pusztító következményével minden terrorista pontosan számol, megbánást miért is érezne, ha az történt, amit akart? Az iszlám terroristák

azért teszik, mert a nyugati civilizáció és a vele lepaktáló muzulmán árulók elnyomják a gyengébb igazhitűek tömegeit és gátjai az igazi=fundamentalista iszlám térhódításának. A jó családból származó szőke bestia fordítva a képleten, azért tette, hogy ráébredje a saját civilizációját a veszét okozó liberális eszmék destruktív hatására, a felgyorsuló iszlám térhódítás veszélyeire.

Közös vonásuk az is, hogy az akciót hosszas felkészülési folyamat előzi meg. A gyakorlati-technikai ismeretek és készségek elsajátításánál is előrelőbb az ideológiai indoktrináció. Beszűkítő célirányossága miatt sajátos szellemi tevékenységet végeznek szövegek újraalkotása, olvasása és értelmezése során. Ha mindegyik szöveget/olvasót alaposan (kora gyerekkoruktól) ismernénk, ami nyilvánvaló képzetelenség, akkor sem tudnánk előre jelezni, közülük melyikük, milyen feltételek esetén, mikor és hogyan lép túl a hermeneutikán.

Breivik szövege/olvasata egy tekintetben feltétlenül sajátos. Maga a terjedelem. Előállításra még akkor is hosszas elmemunkát követelt, ha internetről átmásolt nagyobb blokkok jelentősen felgyorsítják az írást. Mindenesetre, a terjedelem, a sokfajta forrás (egyébként korrekt hivatkozással), a szellemi erőfeszítést és időt nem kímélő energia komoly becsvágyról árulkodik. Nyilvánvaló, hogy e cseppet sem olvasmányos szöveg, mint minden hasonló, alig találna olvasót, ami nagyon nem elégtené ki a szerzőt. De emberünk tudta, hogyan kell mindent elsőprő figyelem felkeltésével másodpercenként százezresével növekvő olvasótábort toboroznia. Kíváncsi vagyok, mire gondolt, amikor neki kezdett az anyaggyűjtésnek/írásnak? Mikor érezte úgy, hogy írása csak előkészítő része annak, amit tenni hivatott? És nem utolsó sorban, ha azt tapasztalhatta volna, hogy grandiózus szövege önmagáért beszél; vonzza az olvasókat és nagy vitákat vált ki, vajon beírta volna-e ennyivel?

A terroristák közös jegye az is, hogy hősnek/mártírnak látják magukat, nagy-szerű nemes célnak rendelve alá személyüket-jövőjüket. Ha kell meghalnak érte, hogy mielőbb a paradicsomba jussanak; ha kell vállalják a bírósági tárgyalást, hogy így is megragadhasák az alkalmat tettük szükségességnek bizonygatására. Ha csak önképük volna abszurd, az is elgondolkodtató volna. De az iszlám terrorista, minél hatásosabb, vagyis pusztítóbb az akciója, annál inkább a muzulmán tömegek tekintélyes hányada (minimum tíz, maximum vajon hány százaléka?) szemében is hős/mártír. És a norvég? Vajon a skandináv/nyugateurópai/középeurópai keresztények közül mennyien tartják hősnek/mártírnak? Egyáltalán, mennyien csodálják a lelkük mélyén és mennyien borzadnak el tőle? Mennyien próbálják elintézni egy-kétszavas címkézéssel? (Beteg elme, bolond, rossz gyerekkor.)

Breivik tette és szövege apropóján tovább tűnődök. A nyugat-európaiak történetesen zsidó-keresztény háttérűek (vallásúak) és fehér bőrszínűek, míg a bevándorló afrikaiak és ázsiaiak többségükben muzulmánok és színes bőrűek. A nagy, ideillik a szó: korszakos gazdasági különbségek együtt lépnek fel legalább annyira nagy vallási/kulturális különbségekkel, valamint hangsúlyos etnikai különbségekkel, mivel a befogadók europid, a bevándorlók negrid és mongolid rasszok tagjai.

Bár mondjuk a lengyelek és például az angolok ugyanannak az europid rassznak, sőt ugyanannak a keresztény kultúrának a tagjai, ráadásul a lengyel bevándorlók többségének képzettsége nem foghatóan magasabb, mint az afrikai/ázsiai be-

vándorlóké, tömeges befogadásuk ugyancsak nem (volna) mentes a konfliktusoktól. Részben, mert kisebb bérért is elvégeznek munkákat és így leszorítják az angolok bérét, illetve recesszió idején növelik az ő munkanélküliségüket. Mindemelllett a lengyelek szláv katolicizmusa és az angolok szász protestantizmusa között is jelentős mentalitásbeli különbség feszül.

Velejárójaként az angolul viszonylag jól beszélő lengyelek is otthonosabban érzik magukat a sajátjaik között. A lengyeleket helyettesítsük be olaszokkal, vagy éppen ukránokkal; jobbára az angol (holland, norvég stb.) városok meghatározott negyedében, egymás közelében élnek. Ami azonban nem akadályozza annak, hogy az itt születő gyerekeik már inkább angolként, hollandként, norvégként találják meg a helyüket. Paradox módon tehát az ő sikerük nem a multikulturalizmusé. A befogadó kultúra dominanciája érvényesül, amit ők olyan nagyon nem is bánnak.

Nem így az ázsiai és afrikai bevándoroltak gyerekei, sőt unokái sem. Ostobaság volna azt állítani, hogy színes bőrük nem hátrány, de hasonlóképp ostobaság/áltatás mindent ezzel magyarázni és felmenteni őket/közösségüket. Ha ugyanis a befogadók kulturális/erkölcsi világa (még nyelve is) elfogadhatatlan számukra, milyen alapon veszik magától értetődőnek, sőt keveslik a juttatásokat? Akarva-akaratlan, ha nem is államot alkotnak az államban, de élesen elkülönülő és gyors ütemben benépesülő szigetet. Tehát ők a legkevésbé sem kérnek a multikulturalizmusból, mint az elvben egyenlő értékű eltérő kultúrák egymást megtermékenyítő kölcsönös kapcsolatából.

Mindez nem menti fel Breiviknek még a szövegeit sem. És nem jelenti, hogy megfelelő arányban ne lett volna/lenne indokolt adott nyugati kultúrától igen idegen kultúrát képviselő bevándoroltak folyamatos befogadása. Nagyjából annyié, amennyinek nyelvi, illetve egyéb tanítására/képzésére, motiválására a befogadó állam erejét megfeszítve képes lehet. De a pillanatnyi gazdasági érdekek – hozzájuk képest hol a multikulturalisták szava? – nem ezt diktálták. A vázolt ismervek megfosztották volna az olcsó és képzetlen, ám nehéz fizikai munkát végző tömegektől a nyugateurópaiakat, a szembeszökő gazdasági felvirágzás idején. Ez bizonyára a fellendülést is visszafogta volna. Egyúttal, a borzasztó afrikai-ázsiai nyomorúság miatt kivándorolni szándékozóknek sokkal kisebb töredéke vághatott volna útnak.

Three seconds. A svéd szerzőpáros a bűnügyi regényükben azt vizsgálja, milyen következményei vannak a rendőrség bevett eljárásának, hogy egykori drogelítélteket beszervez drogbandák leplezése érdekében. A keletkező súlyos konfliktusok nyomán egyértelműen amellet törnek pálcát, hogy hiába az esetleges, netán valószínű siker, efféle eljárások nem igazolhatók.

In abstracto nem kell engem erről meggyőzni, in concreto azonban határozottan kétségeim vannak. Vannak konfliktushelyzetek, amelyeknek nincs eszményien szép megoldásuk, de a tét nagysága, a döntéskényszer miatt cselekedni kell. Adott esetben bizony a siker és csak az dönti el, hogy a törvényt kivételesen felfüggesztő-megkerülő lépés helyes, ha célravezető volt. Bár a jogerős ítéletig a legnagyobb gazember is csak gyanúsított, egy pillanatig sem éreztem fenntartást, amikor megtudtam, hogy egy a 2001. szeptember 11-ért meghatározóan felelős Al-Kaida terro-

ristát többször víztortúrának tettek ki. Ha csak egy újabb terrorista akciót akadályoztak meg, ha csak egy irányító terrorista nyomára jutottak, már helyénvalóan jártak el.

Ugyancsak nincs fenntartásom a nemzetközi jogot nyilvánvalóan sértő amerikai akció ellen, amikor bin Ládénre lecsaptak. Lévén, hogy a pakisztániak sok éven át minimum tehetetlenek/bin Ládént segítők voltak, az amerikaiak aközött választhattak, hogy hagyják bin Ládent futni vagy sem. A válasz, nemcsak az amerikaiak közvetlen érdekei, de az egész zsidó-keresztény kultúra alapján, sem lehetett kétséges. Továbbmegyek. Bár szívesebben vettem volna és a jognak is megfelelt volna minden szempontból, ha bin Ládent a pakisztáni kormány engedélyével elviszik New Yorkba és nyilvános bírósági tárgyaláson hoznak ítéletet, mégis helyesebb volt a helyszínen végezni vele és megfosztani attól, hogy a bíróság előtt a hős mártír szerepét hosszú hónapokon át eljátssza.

Bár szakmám miatt sem vagyok a halálos ítéletek pártján, a terroristák esetében kivételt teszek. Bin Ládén rászolgált az erőszakos halálra. Látom természetesen a fonákját is. Ha van egy kivételes eset, amikor félre lehet tenni a jogot, akkor könnyebb találni még egyet, meg még egyet, mintha nem fogadunk el kivételt. Éppen ezért jó érzés tudni, hogy a regény svéd szerzői a világ egyik leginkább jogkövető államának polgárai. Következésképp, nagyobb a valószínűsége, hogy ha ott ennek ellenére tesznek kivételt a hatóságok, kivételesen nagy felelősségtudattal, igen magas fokú etosszal teszik, ami megvéd az önkényes lépésektől. Még akkor is erre hajlok, ha a szerzők éppen azt sugallják, hogy a kérdéses döntéshozók nem nőttek fel feladatukhoz, mert maga az ilyen feladat korrumpál. Mondtam: nincs jó válasz.

Van viszont arra, hogyan kellett volna viselkedni New Yorkban, amikor híre ment bin Ládén meggyilkolásának. Semmiképp sem úgy, ahogy történt: seregestől kirohanni a Times Squarre és ujjongó fiesztát tartani. Ha ezt elfogadom, akkor el kellett volna fogadnom, amikor 2001. szeptember 11-én az arab nagyvárosok utcáin ünnepeltek a tömegek. Minthogy borzalmas, barbár megnyilvánulásnak tartottam, nincs okom a New York-iak megmozdulását másnak tartani, még akkor sem, ha az ő reakciójukat városuk pusztítójának az elpusztítása váltotta ki. Bin Ládén felkutatása és megölése elégtétellel tölthet el mindenkit, akinek kedves a nyugati civilizáció. De a zsidó-keresztény Nyugatot annak is el kell választania a felvilágosodás kora előtti iszlám társadalmaktól (és ezen a bombasztikusan arab tavasznak nevezett, sok jót nem hozó, bár indokolt lázongások sem változtatnak), hogy merőben más az erőszakhoz, az érzelmek szabályozásához, a bosszúhoz a viszonya. Ez dönti el, hogyan adunk kifejezést érzelmeinknek.

Ha megtanuljuk gátolni az öröm harsány kimutatását ellenségünk halála felett, nem képmutatók leszünk, hanem az indulatot mérsékeljük magunkban. Nem bosszú fűtötte diadalt ülünk egy másik ember erőszakos halálán, hanem önvédelmünk eredményét könyveljük el. Ami sokkal nagyobb lett volna, ha nem tíz év kellett volna hozzá; ha bin Ládén nem lett volna képes ilyen hosszú ideig kihívni bennünket. Akkor a bíróság elé állításnak is több lett volna az értelme; akkor minden velejáró külsőség is mást jelentett volna, mint ma. De akkor is taszított volna, ha azt látom-hallom, hogy az első számú közellenség elfogása nyomán New York-iak

ezrei-tizezrei úgy viselkednek, mintha az újév bekövetkeztét ünnepeleék. A mese arról is szól, hogy a felvilágosodásra se lehetünk olyan fene büszkék.

Egyébként, mi a New York-i (tíz)ezrek viselkedése az európaiékéhoz képest a holokauszt meg a Gulag idején és után?

Fiesztáról szólva, a mai Európa kitalált évi egy korrekt alkalmat, amikor egy város labadarúgócsapata megnyeri a kontinens bajnokságát. Szerencsés esetben maga a kivételesen pompás teljesítmény ünnepeleendő, mert az igazság, a méltányosság, a fair play és az eredmény egybeesnek. De ha nincs minden ilyen idilli összhangban, akkor sem kifogásolom a harsány ünneplést. Hiszen a szerencsés siker is siker és a szurkoló csapata sikerét a sajátjaként is éli meg – legalábbis ideig-óráig. Olyan valóságos öröme, elégedettségre; olyan megerősítő élményre tesz szert, amellyel az élet kevésbé kényeztetni el. Éppen ezért nagy a becse, és mindehhez olyan küzdelem részeseiként jut, amelyik számos áttétellel átalakítja az egymásnak feszülő csoportok eredetileg élet-halál harcát; amelyik pontosan meghatározott feltevételek között zajlik; amelyiket olykor még a vesztes csapat közönségének is élvezetes nézni. Minthogy más a jelentése győzelemnek és vereségnek, mint eredendően volt, a kultúra szabályozó szerepe folytán más a következménye a diadalittas viselkedésnek.

Amivel nem azt állítom, hogy ez a fajta labdarúgás játék volna. Sokkal inkább igen kemény munka. Nem állítom azt sem, hogy akár maguk a labdarúgók, akár a szurkolók ne folytathatnának tényleges harcot egymás ellen. (Kizárólag ebből a szempontból párhuzam vonható a fikció és nemfikció hatásával: adott esetben a fikció ugyanolyan valóságos emlékképeket és érzelmeket mozgat meg, cselekedeteket vált ki, mint a nemfikció.) Jelzi, hogy milyen lappangó gerjedelmek húzódnak meg a mélyben, hogy szabályozásuk milyen nehéz és mennyire szükséges. A nemzeti indulatok és szörnyűséges elfogultság mindennapi lehetősége rop-pant könnyen a szurkolók indulatainak valóságává válik. Olyannyira, hogy sokaknál ez lép a labdarúgás látványának élvezete helyébe. Minthogy az – a párhuzam a művészetek befogadójával indokolt – a hozzáértés híján ki sem alakul. Részben, mert a nagy összecsapásoknál olyanok teszik ki a szurkolók számottevő hányadát, akiket egyébként nem a labdarúgás érdekel; részben, mert a törzsközönség életkora miatt labdarúgást csak akkor láthat(ott), ha az angol, spanyol, német, olasz bajnokságot nézi rendszeresen tévén. De ha ezt teszi, akkor felhagy azzal a lehetetlen szokásával, hogy a hazai mérkőzésekre járjon.

Ami engem illet: tizenéves koromtól durván ötvenéves koromig el sem tudtam képzelni, hogy ha csapatom Budapesten játszik és itthon voltam, ne legyek ott, ha fűjt, ha esett. De azután azt tapasztaltam, hogy az érzelmeknek azt a hullámzását és kinyilvánítását, azt az elköteleződést, amit az egykori magyar válogatott, az egykori klubom váltott ki, egyre inkább a tévén rendszeresen látható egyik külföldi csapatnak, korábban legfeljebb névről ismertnek köszönhettem.

A fizikai jelenléttel egybeforró szurkolással azért sem esett nehezemre felhagyni, mert nem volt jelentős a vágyam, hogy a szurkolók között énemet feloldjam. Már akkor sem ejtett tartósan rabul e kollektív élmény, amikor lévén még nemzetközileg is elfogadható szintű klubom és/vagy a válogatott, drukkerei sem lehettek

abszurdak. A meg sem tudom számolni hány valóságos helyszíni ottlét nyomán, képzeletem automatikusan is működik, most, hogy csak távolból, tévéen vagyok jelen. Otromba bekiabálásoktól, a közelemben eltorzult, pótkielégülő arcoktól – de nem beleéléstől – mentesen.

A kötődés erejét mutatja, hogy hiába tudom, a dopping ide is behatolt, ami számos sporttól elvette a kedvemet, a labdarúgással kivételt teszek. Nyilván annyira megfosztottnak érezném magam, amit nem vállalok. Hülyén hangzik: nem élhetek foci nélkül. Alig érthetően, egyébként. Hiszen hiába szerettem a többi tinédzserhez hasonlóan kergetni a labdát, se testi erőm, se futógyorsaságom nem volt ígéretes. Soha nem álmodtam arról, hogy labdarúgó leszek. Csak arra emlékszem, hogy tizenhárom évesen Apám kivitt a zuglói csapat akkor első osztályú mérkőzésére, élén a már kiöregedő Toldi Gézával és az egész nyomban megragadott. Még ennél is jobban, amikor Nagymarosival, Zsengellérel, Szuszával, Nyerssel a tündöklő Újpestet láthattam. Hamarosan egyedül is mentem. Ilyen egyszerű egy szenvedély kezdete.

Az utóbbi évtizedek magyar labdarúgása tipikus viselkedési forma: mivel mindig nagyon vigyázott, nehogy a fejébe szálljon a balsiker, megállíthatatlanul tör kudarcról kudarcra.

Ugyanabba a folyóba – tudjuk – nem lehet kétszer belelépni. De ugyanazokat a gyatra lépéseket az idők során akár hússzor is meg lehet ismételni. Nagyobb csoportok együtt is megteszik, ha képtelenek saját magukkal szembe nézni. Így hozták létre és ápolják gondosan a kudarc közösségi kultúráját.

Az ember állhatatlan. Még alulteljesíteni sem képes egyenletesen.

Tudja, mégis szerényen viseli, hogy teljesítménye példás. Nincs az a párosítás, amelyben ne mindig a második legjobb lenne.

Tudatlansága valóban rendkívüli. Tehát van mire szerénynek lennie.

Hiúsága felsőfokú: még szerénységére is hiú.

Változatlan sötétségben botorkáltak. Ő azonban – mint mindig – világosan látta a fényes kijáratot. Bámulatos szeme volt.

Oprah Winfrey alapkérdése Lance Armstrongtól: „Lehet teljesíteni a Tour de France-t dopping nélkül?” „Lehetetlen.” A hét első helyet tőle okkal vették el, de legalább ilyen okkal egyetlen mögötte végzettnek nem adták oda. Akkor mégis miért rendezik meg évente e versenyt? A válasz egyszerű: ha mindezek után már csak kevés néző volna, a hirdetőknak is elmenne a kedve és vége. Ezzel szemben...

Olvasom egy folyóiratban az ott bennfentes X tisztelgését az ugyancsak bennfentes Z kerek számú születésének évfordulója alkalmából. A következő számban olvasom Z méltatását X fél éve közölt könyvéről. Kölcsönösen előnyös barterüzlet: árú cserél árúért gazdát. Annak idején, ráadásul, évtizedekkel fiatalabban recenzálták egymás munkáit Karinthy és Kosztolányi is a *Nyugaton*ban, de erről mégsem gusztustalanság meg korrupció jut az eszembe.

A nagysághoz jól megy az esendőség: emberivé teszi.

Számos újságíró felháborodott, hogy egy arra abszolút méltatlant díjaztak. Bejelentették, hogy visszaadják a korábban kapott hasonló díjat. Vajon, a kitüntetés/oklevél mellett a velejáró pénzt is visszaküldték?

Magyarázatot keresni akkor is dolgunk, ha az eredmény sosem elégít ki, és ráadásul senkit sem érdekel igazán.

A homályos gondolat jelentése teljesen világos: az elmemunka befejezetlen. Többnyire, indokoltan: nincs mit befejezni.

Közérthető mondanivaló az, amit nincs miért elmondani.

Hogy mindennap irogatsz valamit, szigorúan magánügy. Ami nem az: annyi szót használj, amennyi pontosan kifejezi, amit közölni kívánsz!

Bizonyos távlatból tűnődéseim csak a felszínt fodrozzák. Ám érzékelhető kapaszkodók nélkül a lehetséges megállapítások mélységét az ürességtől többnyire a semmi választja el.

A szkeptikusnak a szkepszis jogosultságában is kételkednie kell.

Már hosszú ideje pontosan tudom, hogy hova mindenhova nem állok. De e tudás biztonsága valahogyan nem dob fel.

Előbb vagy utóbb saját köreimben is idegennek érzem magam.

Idegenségem csak nő, ahogy évről évre jelentősen kisebbedő kisebbségivé válok (ebben is): életem egy a könyvolvasással.

Örömtől vagy szomorúságtól mentesen konstátálom, hogy amennyivel több ideig tartok naponta könyvet a kezemben, annyival vagyok korszerűtlenebb kollégáimnál.

Ha annyi emberrel volna kapcsolatomban, amennyi könyvszereplővel volt, legalább ezerévesnek kellene lennem.

Bensőséges otthonosság és mélyiséges idegenség: a hazám.

Nem szeretem és miért is gyűlölném honfitársaimat pusztán azért, mert honfitársaim. Véleményt alkotok róluk.

Inkább tudtam becsülni, mint szeretni és inkább megvetni, mint gyűlölni. De amikor képes voltam szenvedélyes odaadásra, ádáz ellenségességre, akkor sem. A gyűlölet maga is megvetést, esetleg undort vált ki belőlem.

Gyűlölete mindenét áthatotta. Egyet nem mondhatok rá: hogy nincsenek erős emberi érzései.

A vallásosság változatlanul nem kísért meg; ez talán összefügg azzal, hogy az alázatosság mindig hiányzott belőlem, hiába él bennem növekvőn a szájalom.

Megérteni a másik baját pusztán intellektus kérdése. Beleélni magunkat pillanatokra-percekre a másik bajába, érzés és képzelet mindennapi műve. Oly erősen és tartósan átélni a másik baját, ahogy ő átéli, azonban csak az képes, akinek személyes sorsa függ a baj következményeitől. Az igazi, mélyiséges részvét: a másikhoz hasonlóan részt venni az ő bajában, önérdelvezérelt. Ha elszakadunk magunktól, elszakadunk másoktól is.

Aki nem kíváncsi másokra, hiába lenne kíváncsi önmagára. Aki nem kíváncsi önmagára, nem kíváncsi semmire.

Nem sajnálok semmit sem. Ilyet csak az mond, aki rettenetesen elkeseredett és mindent, ami jöhet, reménytelennek lát – á la Piaf. Én bizony nem győzöm felsorolni, hogy mi mindent sajnálok. Mutatóba: kezdve a tőlem abszolút független körülményektől, mint hogy mikor és hová születtem (pontosabban, mikor és hová nem), folytatva ott, hogy ha már így történt, legalább a Szovjetunió előbb esett

volna szét. Igencsak sajnálom, hogy tizenhat-tizenhét évesen, ha csak rövid ideig, olyan naivan hittem. Ma is megdöbbenek, hogy még némileg később is, közel a huszadik évéhez, a vakhitéből már sokat veszített, jó gimnáziumból való, igencsak tanulni vágyó ifjú miként lehetett ennyire éretlen? Nem mentséggként, kitekintek hallgatóimra, akiknek szellemét nem fogta bilincsbe egy zárt despotikus társadalom. A variációs ismétlés elkerülhetetlen. Huszadik évük táján, meghökkentően befolyásolható, valamelyest tanulni vágyó és lagymatagon érdeklődő ifjak hogyan lehetnek ennyire éretlenek? Akárhogy is, mivel azok, potenciális veszélyhordozók. És ahogy elnézem, őket egyhamar aligha abból az irányból fenyegeti veszély, ahonnan engem környékezett.

Nem úgy, mint a tizenkilenc, huszonhárom éves önmagammal, aki 1956-ban alig több, mint egy napi töprengést követően megváltoztatta szándékát és itt maradt, már azonos vagyok érzelmileg; félszívvvel sajnálom, hogy ilyen voltam-vagyok. Ahogy közeledett a barátommal – aki azután habozás nélkül megtette, amit én nem – megbeszélte időpont, egyre bizonytalanabb lettem. Mintegy búcsúként, a sziürke novemberi késő délután egyedül sétálok a cseppet sem jó lakásunkhoz közeli, szétlövés előtt sem barátságos utcában. Elképzelem, hogy holnap ilyenkor már nem sétálhatok itt. Hiszen, ha most elmegyek, akkor nagyon elmegyek innen. Magyarország nekem Budapest. Itt születtem, éltem túl a világháborút és alig hagytam el napokra. A legszilárdabb pont özvegy Anyámon kívül. Kötődésem iránta mégis kevés lett volna, hogy visszatartson. Azt pedig nevetséges frázisként fogadtam volna, hogy az országnak szüksége van rám. A szüntelen hazudozás a közösségi érdekre hivatkozást teljesen kompromittálta szememben.

Hiányzott belőlem a kellő merészség, vállalkozó kedv, kalandvágy a gyökeres ugráshoz az ismeretlenbe. Igaz, nem üres játék a szavakkal, hogy az adott körülmények között ennyire illúzióvesztetten itthon maradni sem zárta ki a jókora vállalkozó kedvet és kalandvágyat. Mondanám: nem feltétlenül zárta ki, nem is feltétlenül követelte meg. Akár így, akár úgy, mindenképp a belém épült erős nyelvi, kulturális és helyrajzi keretek között.

Mivel mindezen változtatni már nem tudok, önsajnálatra nem vetemedem. Marad tartalékom bőven, hogy sajnáljam sok más embertársamat, mint sajnálatra nálam sokkal, de sokkal inkább rászolgálót.

Közel jutottam az elnézéshez, ami nekem mindig nehezen ment; ha elnéző vagyok, megbocsátónak is kell lennem. Mindent megbocsátani értelmetlen: azt jelenti, hogy semmi sem számít. Persze, könnyű elnézni azokat a vétkeket, amelyeket mások mások ellen követtek el, miként könnyű indulatmentesen ítélni azokról a vétkekről, amelyek eredendően idegenek tőlem. Nem látom okát, hogy olyan tetteket megbocsássak, amelyek nyilvánvaló rosszindulatból, az ártás szándékával születtek meg. De a késztetést a bosszúra akkor is méltatlannak tartom. Az egyetlen vállalható érzésnek a megvetést fogadom el. Így nemcsak a személyt, de vétkét is a lehető legmesszebbre távolítom magamtól.

Visszaélt bizalmammal, de legalább tudja a dolgát: nagyon megsértődött.

Úgy érzed, hogy rendkívül méltatlanul bántak veled. Kiindulásod téves. Valójában éppúgy jártak el veled, mint általában mindenki mással: egyáltalán nem voltak tekintettel rád.

Reményeim valóra váltak. Most itt állok kifosztva.

Legalább egy tekintetben különös úton járok. Gyerekkori konformizmusom jócskán belógott elhúzódó serdülőkoromba. Semmi szembeszegülés, semmi lázongás. Miután benőtt a fejem lágya, fokozatosan növekedni kezdett nonkonformizmusom is, amin szüntelen dolgozom.

Az olvasás, írás, előadás élettani szükségletem, akárcsak a gyaloglás, úszás vagy kerékpározás.

A munka kondicionál; ébren tartja szellemem. De van még egy fontos funkciója. Mivel mint teljesítendő célra, a jövőre irányul, megvéd, hogy a múltban ért sérelmeimen rágódjak, avagy egykori sikereimet emlegetsem. Ha azt mondanák, hogy micsoda önös alak vagyok, ajánlanék két megfontolandó szempontot. Ez az attitűd, legalábbis egyelőre, elviselhetőbbé teszi hozzátartozóim életét, valamelyest hallgatóim és olvasóim javára válik.

Az egészség az az állapot, amikor nem érezzük betegségeinket.

Az egészséges öregség annyi, mint derűs borúval elviselni kilátásainkat.

Az argentin köztársasági elnök nő pajzsmirigyében daganatot találtak, amit rákosnak vélték. A műtét utáni alaposabb szövettani lelet azonban negatív volt. Elképzelem, a felszabadult örömet/boldogságot, amit a páciens érezhetett. Milyen kár, hogy felszabadult örömmel/boldogsággal nem tölt el pusztán annak tudata, hogy a mai is olyan nap, amikor semmi rossz nem történt velünk. Természetesnek tartjuk akkor is, ha megtanuljuk, hogy nem az. Többszörösen lelkendezünk, ha elvesztett értékes iratainkat valaki visszajuttatja, de amíg irataink megvoltak, egy csepp örömet sem éreztünk. Valami fontosat visszanyerni, hatalmas megkönnyebülés, de szinte semmi ugyanezt a fontosat folyamatosan magunkénak tudni. A baj hiánya: a jó hír, hogy nincs rossz hír, nem éltet.

Örülök, hogy a nap jól múlt el, holott szomorkodnom kellene.

Szerencsére napjaim nem olyan szorongatók, amilyennek érzem reggel felébredéskor, de sajnos nem is olyan zavartalanul pergők, amilyenek megélem éjszakai elalvásom előtt.

Az öregség – némi (?) önkénnyel 70-72 év fölé teszem – csalhatatlan jele, amikor az időperspektíva markánsan átalakul. A végtelenség illuzórikus érzése megszűnik. Egy képzeletbeli végpontból visszafelé számítjuk a maradék időt. Átkerülünk a halálsorba és várjuk, mikor szólítanak. Még mondja valaki, hogy az öregember nem jövőorientált.

Életkoromat gyakran nem érzem, de hiába: mindig tudom.

Úgy élni: viselkedni, mintha nem is tudnám, ez aztán a képmutatás.

Megöregedni, de nem kiöregedni.

A test esendősége annyival megalázóbb a lélekénél, amennyivel szembeszökőbb.

Ha fiatalon annyira törekedtem volna megérteni fiatalságomat, mint amennyire öregen öregségemet, akkor egyáltalán nem lehettem volna fiatal.

Az öregség természetes, az ember nem az.

– Mondj egy oximoront.

– Élő halott.

– Jó. Hát még.

– Szép öregség.

– Jeles.

A fiatalság gyengesége és erőssége ugyanaz: a tapasztalatlanság. Az öregsége is ugyanaz: a tapasztaltság. A fiatal szinte semmi sem tartja vissza, az öreget szinte minden. Rálátása a dolgokra egyre nagyobb, serkentettsége a cselekvésre egyre kisebb.

Keserű élettapasztalat. Micsoda szószaporítás! Élettapasztalat.

Isten kétségkívül nem ver bittal. Hatalmas öklével vaktában ide-odasújt. Nem csoda, hogy gyakran melléüt.

Ha Isten is abban a hitben élt, hogy saját képére teremtette az embert, nagyon megrendülhetett önbizalma, amikor rápillantott teremtményére.

Amilyen jól van kitalálva életünk kezdete, olyan csapnivalón a vége. Ha hinnék Istenben, a kontármunkát naponta szemére hánynám.

Bármilyen eksztatikus állapotban és utópista, megváltással telített kilátással mondta Nietzsche, hogy az ember ne probléma, hanem megoldás legyen, az igazi kérdés, hogy az ember kicsi vagy nagy probléma. A probléma végső megoldása azonban azonos és egyértelmű.

Az emlékezet tartja össze az embert, de a felejtés segít elviselni az életet. Jó emlékezete annak van, aki jól felejt és nem emlékszik arra, ami nem történt meg.

Abszurd jövőkép: előttem a múltam.

Jövőnket még annyira sem látjuk előre, amennyire mi alakítjuk azt. E biztos bizonytalanság nagy adomány.

A jövő megismerésének vágya mélységes önellentmondást takar. A bekövetkező események pontos előrelátása nyomán mindent elkövetnénk, hogy vágyaink szerint megmászítsuk alakulásukat. A jövő tehát alaposan eltérne a megismerttől. Paradox módon azonban, amit megtehetünk a jelennek kiszolgáltatott múlttal: újraírjuk, annak a jövő előre láthatatlansága következtében ellenáll.

„Régebben még a jövő is jobb volt” (Karl Valentin bajor komikus). A nagy baj, hogy nemcsak öregek érzik így. A mese tehát nem kizárólag az ő perspektívátlanságukról szól.

– Meghalt X is.

– Mindenki meghal.

– Sajnos.

– Sajnos? Ki tudja?

A májrák kegyes volt hozzá. Végzett vele, mielőtt az Alzheimernek időt hagyott volna.

Az élet borzalmait és reménytelenségét felmutatta. Jól érezte magát. Tudta, szép munkát végzett.

Váratlan, végzetes szívroham. Kedvem volna csettinteni. De hogy az ábrándkép tökéletes legyen: ne nyilvános helyen érjen. Ne könyvtárban, előadóteremben, metrón vagy éppen repülőgépen. Ez olyan ízléstelen volna.

– Egészségével soha nem volt gondja. Békésen aludt most is és a szíve egyszer csak leállt. Így meghalni!

– Csodás.

– De még harminchat éves sem volt.

– Minden senkinek sem sikerülhet.

Egy csatában a spártaiak vezérének, Leonidásznak jelentették, hogy az ellenség hatalmas nyílzápora eltakarta a Napot. Ha igaz, a spártai így válaszolt: „Nem baj, legalább árnyékban harcolunk.” Leonidász akasztófa-humorérzéke egyike volt vezéri kvalitásainak.

Miután meghalt, mindenről elfeledkezett. Hogy önös módon egyszerűsítsem a problémát: miután meghaltam, már minden rendben van.

Ha majd sor kerül rá, kedvem szerint csendben, egyedül temetném el magam.

Utóbbi éveimet úgy is jellemezhetném, hogy a halál egyre inkább elvesztette absztrakt jellegét.

Mesze távol élt egy velem egykorú ismerősöm. Élt, mert nemrég áttételes prosztata rák végzett vele – írnam, ha nem hagyta volna el az országot. Egyike volt a kevés északamerikainak, akik a nem teljesen méltánytalan, de reménytelen állapot miatt, a kérelmező orvosi ajánlás nyomán kaphatnak sok-sok kis tablettát, amit ha otthon bevesz az ember, néhány perc múlva jön a kegyes halál. Felesége és felnőtt gyereke társaságában tette, bármi teatralitás nélkül. A tartós intenzív testi fájdalom pokolian erős tudatmódosító, a Márai-féle revolvért a szájba és durr mégsem volnék képes megtenni. A testi erőszak minden fajtája kisgyerek korom óta – ha egyáltalán lehetséges – növekvő irtózattal tölt el, ami felülmúlja félelmemet a végzetes elnyúló betegségtől. De nagyon szívesen (!) választanám az előbbi békés-csendes kimenetet, különösen, ha lemondhatnék az odavezető egy-két évről.

„Úgy hal meg az ember, ahogy éppen adódik a betegséghez tartozó halállal, a betegnek pedig mondhatni semmi teendője sincs. Azelőtt mindenki tudta (vagy talán sejtette), hogy a halált magunkban hordjuk, mint a gyümölcs a magvát... bennünk volt, s ez különös méltósággal és csendes büszkeséggel töltött el mindenkit.” Rilke nyilvánvalóan túloz. De abban igaza van, hogy a meghalás kemény feladat, amelynek meg kell felelni és féltő, hogy az egyéniségvesztés, az elgépiesedés az egyén halálát is tömeghalállá teszi.

Az élet abszolút érték, de a túlélés nem feltétlenül.

Egy régi kínai, talán Konfuciusztól származó mondás szerint, ha elég hosszú ideig ülsz a folyóparton, ellenséged holtteste elúszik majd előtted. Csakhogy félelmetes látványként, gyermek- és ifjúkorod meg felnőttkorod jobb emlékeket keltő társainak holttestével együtt.

Egy világrendszer történelmi bukásának nem remélt megélése lehet hatalmas erkölcsi siker, de a kortársak túlélése egyre inkább veszteség és egyre kevésbé diadal.

Anybody's death diminishes me – John Donne. Bárki meghal, én vagyok a vesztes. – Bárkinek a halála engem sújt. – Akárki hal meg, egy darab belőlem hal meg. – De: figyelek és azt látom, hogy mindig mások halnak meg. – Legközelebbi hozzátartozóim halálától – önös okoktól hogyan is függetleníthetném? – rettegek, a tömegek halálán legfeljebb szörnyülködöm.

A többiek halála természetes, csak az enyémet nem tudom megszokni.

Gertrud Stein a halálos ágyon: „Mi a válasz? (...) Mi a kérdés?”

„Egy százéves öregember ünnepelte a születésnapját. Meg akartam tudni, hogy érzi magát. Az a szegény ördög elképedve nézett rám, és azt mondta, nem igazán

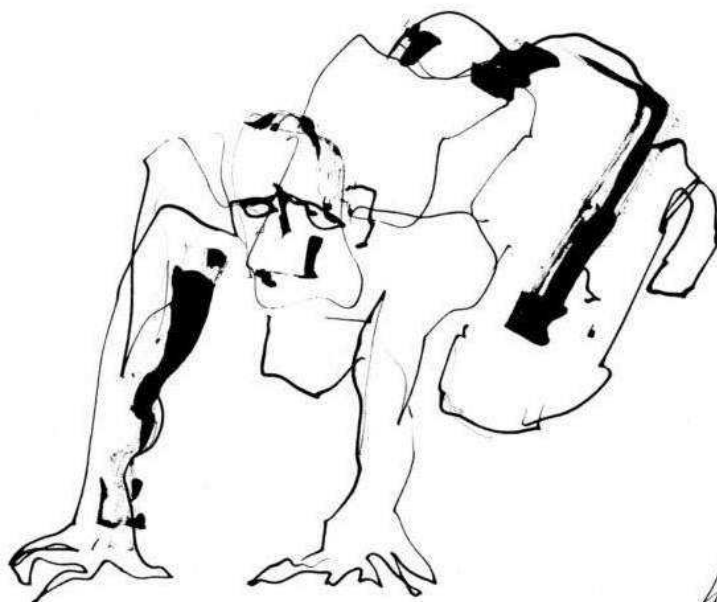
tudom, minden olyan gyorsan történt.” (Agualusa: *A múltkereskedő*.) Hol vagyok a száztól és ugyanezt érzem.

Alkalmom adtán szívesen elutaznék magam elől, feltéve, ha megőrizhetném józan eszemet.

Higiéném részeként kínosan ügyelek, hogy önkontrollom szigorú őrmester legyen. Szerencsémnek tartanám, ha elmeéletem életemmel együtt veszíthetném el. A záróra közeledtével a megélt sérelmeknek, ki nem élt vágyaknak, felpuffadt önértékelésnek a zajai különösen szánalmasak.

Nem panaszkodhatok és nem is szokásom panaszkodni. Az élet, ha van értelme igazságosságáról beszélni, igazságos volt velem: inkább többet, mint kevesebbet adott annál, amit egyáltalán várhattam tőle. Az is fair, hogy amit ki- és meg nem szolgáltam, nem kaptam meg.

Számba véve mindazokat a bajokat, amelyek elkerültek (olykor hajszál híján), kimondottan szerencsés volt az életem. Igaz, egy kevés még hátra van a napból, amit köztudomás szerint csak nyugtával indokolt dicsérni, de erre akkor már nem leszek képes.

Banifia pür